

“КЫРГЫЗ-АТА” МАМЛЕКЕТТИК УЛУТТУК ЖАРАТЫЛЫШ ПАРКЫНЫН ӨСҮМДҮКТӨРҮНҮН ТҮРЛӨРҮНӨ КЛИМАТТЫН ЖАНА РЕЛЬЕФТИН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Макалада “Кыргыз-Ата” улуттук жаратылыш паркынын өсүмдүктөрүнүн түрлөрүнө жана таркалуусуна климаттын жана рельефтин тийгизген таасирлери жөнүндө каралды.

Негизги сөздөр: климат, рельеф, флора, биотикалык фактор, абиотикалык фактор, биоценоз

Ж.А. Исмаилова –аспирант ОшТУ

ВЛИЯНИЕ КЛИМАТА И РЕЛЬЕФА НА РАСТИТЕЛЬНОСТИ КЫРГЫЗ-АТИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА

В статье рассмотрено влияния климата и рельефа на естественный рост растений, а также распространение типов растительности Кыргыз-Атинского государственного национального природного парка.

Ключевые слова: климат, рельеф, биотический фактор, абиотические фактор, биоценоз

Ж.А. Исмаилова – graduate student OshTU

THE INFLUENCE OF CLIMATE AND RELIEF ON THE DISTRIBUTION OF VEGETATION TYPES IN THE “KYRGYZ-ATA” STATE NATIONAL PARK

On the basis of many years of scientific research, the relationship between climate and the terrain of the reserve has been shown to be the distribution of different types of vegetation in the highlands.

Keywords: climate, relief a biotic factors, vegetation types

Киришүү. Өзгөчө корукка алынган аймактар, анын ичинде “Кыргыз-Ата” жаратылыштык паркы аянтынын чакандыгына карабастан өсүмдүктөрдүн түрлөрүн сактоодо, топуракты эрозиядан сактоодо, суу ресурстарын жөнгө салууда ошондой эле жаратылыштык шарттарды жакшыртууда өзгөчө мааниге ээ. Өзүнүн табигый географиялык жайгашуусуна ылайык Кыргыз-Ата мамлекеттик жаратылыштык улуттук паркы өзгөчө жогорку нымдуулукка, жайкысын салыштырмалуу салкын температуралык климаттык шартка ээ.

Кыргызстандын түштүгүндөгү тоо токойлорунун өсүмдүктөрүнүн бөлүнүүсү климаттык шарттарга жараша вертикалдык зонага мүнөздүү.

Актуалдуулугу. Улуттук жаратылыштык парктын аймагындагы негизги дарак өсүмдүктүн түрү – арча болуп саналгандыктан, андагы арча токойлорунун жашоосун шарттоочу негизги фактор нымдуулук жана температуралык режим болуп саналат жана өтө бийиктеги түрлөрү туруктуу эмес өскөн жерлеринин шарттарына жараша боло тургандыгын белгилөөгө болот.

Изилдөөнүн негизги максаты – Кыргыз-Ата мамлекеттик жаратылыштык улуттук паркынын өсүмдүктөрүнүн түрлөрүнүн өсүүсүнө жана таркалуусуна климаттын жана рельефтин тийгизген таасирин изилдөө.

Климаттык шарттары. Аталган улуттук парктын аймагында тегиз жерлеринен айырмаланып тоолордо климаттык рельеф шарттарга жараша ар түрдүүлүгү, көптүгү менен мүнөздөлөт. Улам бийиктеген сайын абанын жана жер кыртышынын температурасы төмөндөп, белгилүү бир чекке чейин жаан-чачын көбөйүп, вегетация мезгили кыскарат. Аталган аймактагы климаттын башкы себеби – вегетациялык мезгилдин экинчи жарымындагы кургактыгы болуп саналат.

Парктын аймагындагы абанын орточо жылдык температурасы 4,3 °С, ал эми жылдык амплитуда 20°Сди түзөт. Жай айы (июнь, июль, август) салыштырмалуу салкын келет. Эң ысык учур июнь айы болуп саналып, анын орточо температурасы 14,0 °Сге жетет.

Өзгөчө суук айы – аянвар айында -5,1°С, абсалюттуу минимум -22°С чейин. Суук болгон мезгилдин убактысы орточо 185 күн 157ден 212 күнгө чейин экендиги аныкталган) [2]

Жылуу орточо суткалык температура апрель айынын жарымынан октябрь айынын 10-15 терине чейин туруктуу болуп, бирок, көпчүлүк учурларда кечки жаздагы эрте күздөгү сууктар болуп турат.

Жер кыртышы. Улуттук парктын аймагындагы кыртыш катмарын бөлүштүрүүдө жалпы закон ченемдүүлүк байкалат: түндүк жантаймаларда жана ага жакын экспозицияларда бир кыйла тереңдиктеги кара-күрөң түстүү кыртыштар басымдуу болсо, түштүк жантаймаларда жана ага жакын экспозицияларда жер үстүндөгү же анча чоң эмес тереңдиктеги ачык-күрөң түстөгү кыртыштар көбүрөөк кездешет. Мындай жантаймалардын болушу шагылдуу кыртыштардын болушу менен мүнөздөлөт.

Улуттук жаратылыш паркынын арчалуу зонасында негизинен кыртыштардын 4 тиби өнүккөн: кара-күрөң жана күрөң кыртыштар деңиз-деңгээлинен 2400-2700м чейинки бийиктикте таралган. Алардан жогору жарым шар түрүндөгү жана туркестан арчалар өскөн жерлерде тоолуу-токойлуу күрөң кыртыштар бар. Бул кыртыштар мурдагы типтерге караганда түзүлүшү жана щелочтуу реакциясынын аздыгы менен артычылыкка ээ. Түндүк тарабындагы 2500м ашуун бийиктикте жана түштүктөгү 2700м бийиктиктеги туркестан арчалары өскөн зоналарда токойлуу бийик тоолу башка кыртыштар жайгашкан. Башка типтеги кыртыштар (фрагментардык) кеңири таралган эмес.

Рельефинин өзгөчөлүгү. Кыргыз-Ата улуттук паркынын рельефинин өнүгүшү тектоникалык, денудациялык процесстерден жана мөңгүлөрдөн улам болгон байыркы муз каптоонун издери бар экендигинен кабар берет.

22-2900 м бийиктиктеги рельеф катуу айырмаланат. Көпчүлүк учурларда рельеф, жантаймалар, майда топурактуу, шагылдуу катмарлар бийиктигине жана түндүктөн түштүгүнө карай жантаймаларына жараша азаят. Мында негизинен сары арча, (жарым шар түрүндөгү), өрүк (түркистан арчасы) арчалар жайгашкан.

Деңиз деңгээлинен 2900 м жана мындан жогору бийиктиктеги рельефти мөңгүлүү кыркалар каптап турат. Майда топурактуу катмар анчалык жакшы калыптанган эмес. Бул жерлерде негизинен жапалак арчалар өсөт.[1]

Аталган парктын аймагы рельефке катуу бөлүнүшү менен, суу бөлүп турган кыркаларынын жана тилкелеринин көптүгү менен айырмаланып, алардын ортосунда көптөгөн кууш суу өзөнү жайгашкандыгы байкалат.

Аймактын тоолуу жантаймалар профили өзүнүн түзүлүшү жана асимметриялык өзгөчөлүктөрү менен айырмаланат. Токой тилкесинин чектеринде түндүк жантаймасынын көпчүлүк бөлүгүнүн кыртыштарында өсүмдүктөрдүн өсүшү сейрек кездешет. Ал эми түштүк экспозицияларынын жантаймаларынын көпчүлүгү аскалуу, тик, шагыл таштуу, топурактуу кыртышы начар экендиги менен аныкталат.

Талкуулар жана жыйынтыктар: Улуттук парктын климаттык шарттары, рельефи өсүмдүктөрүнүн жер кыртышы менен өз ара байланыштарына ылайык, төмөнкүдөй жаратылыштык шарттарды камтый тургандыгы аныкталды:

- Аймактын арчалуу токойлорунун тилкесин шарттоочу негизги фактор – нымдуулук менен камсыздалуусу жана температуралык режимден көз каранды экендиги байкалат. Ал эми өтө бийикте өскөн өсүмдүктөрдүн түрлөрү туруктуу эмес жана өсүп жаткан жеринин климаттык-рельефтик шарттарына жараша боло тургандыгын айгинелейт.

- Негизинен аймакта жыгач өсүмдүгү болуп арчалуу токой жана бадал-дарактар болуп саналат. Арча токойлорундагы жыштык адатта 0,1-0,2ден 0,5-0,6 чейин болот. [4]

- Ал эми ксерофитүү шарттарда зерашан арчасы өсөт. Улуттук жаратылыш паркынын аймагында арчанын бул түрү деңиз деңгээлинен 2500м бийиктикке чейин түштүк жантаймаларында гана сейрек кездешээрин белгилөөгө болот. Жыштыгы 0,8-1,0ге чейин болгон токой каптаган аянт 1%дан ашпайт жана адам жетүүгө кыйын болгон жерлеринде гана сакталат.

- Аталган аймактын түндүк жантаймаларында деңиз деңгээлинен 2500м ге чейин түштүгүндө 2800м ге чейин бийиктикте жарым шар түрүндөгү (сары арча) арча басымдуулук кылат.

- Жогорку бийиктикте парктын түндүк тарабында деңиз деңгээлинен 300-3500м бийиктиктеги чектерге жеткен аралыктарда туркестан арчасынын жерге жатып өскөн жапалак арча формасына айланып өсүүсү менен мүнөздөлөт.

- Аталган улуттук жаратылыштык парктын аймагындагы негизги өсүмдүктүн түрү – арча болуп саналат. Башка жыгач өсүмдүктөрдүн түрлөрү негизинен аз санда кездешип, суулардын куймаларындагы сейрек бак-дарактар катары кездешет. Аларга: туркестан кайыңы, тал-теректер, тянь-шань четини, чычырканактар, долоно жана башка ушул сыяктуу өсүмдүктөр кирет. Улуттук парктын арча токойлоруна ар кандай бадалдар мүнөздүү, алардын арасында ит мурун, бөрү карагат, чычырканак жана башка өсүмдүктөр кеңири жайылган.

Адабияттар:

1. **Шамшиев, Б.Н.** О пастъбе скота в арчовых лесах Кыргызстана / Лесопользование воспроизведение лесных ресурсов. [Текст]. Науч. тр. Вып..265-М.:, МГУЛ, 1993, с.90-92.
2. **Шамшиев, Б.Н.** Некоторые особенности растительного биоразнообразия Беш-Аральского государственного заповедника. [Текст] / Т.О. Сатимбаев, А. Боромбаев // Известия ОшТУ 2/2012, стр. 247-251.
3. **Сатимбаев, Т.** Анализ состояния систем особо охраняемых природных территорий Кыргызстана и разработка рекомендаций по их многоцелевому использованию. [Текст] / А.Боромбаев, Б.Н. Шамшиев// Известия ОшТУ 1/2013, стр. 124-126.
4. **Шамшиев, Б.Н.** Экология заповедных территорий Кыргызстана. [Текст] / Э. Ибраев, А.Ж. Исмаилова // Наука образование техника. Материалы международной научной конференции” Актуальные проблемы развития науки, образования и интеграции вузов” №2(52),2015, стр.103-106
5. **Шамшиев, Б.Н.** Проблемы сохранения биоразнообразия на ООПТ Кыргызстана, //Актуальные проблемы биоразнообразия Памиро-Алая и Тянь-Шаня. [Текст] / А. Боромбаев, Э. Ибраев, А.Ж. Исмаилова // Сб. матер. Международной научн.- практ. конф. Ош: 2011 / Вестник ОшГУ № 2., серия естественные науки с. 125- 127.
6. **Шамшиев, Б.Н.** Сохранение биологического разнообразия в лесах Кыргызстана. //Актуальные проблемы биоразнообразия Памиро-Алая и Тянь-Шаня. Сб. матер. Международной научн.- практ. конф. [Текст]. / С.Мурзакулов// Ош: 2011 / Вестник ОшГУ № 2., серия естественные науки с. 129- 130.

7. **Шамшиев, Б.Н.** Пути решения сохранения биоразнообразия в заказниках Кыргызской Республики (Виды, ситуация и проблемы), Актуальные проблемы биоразнообразия Памиро-Алая и Тянь-Шаня. Сб. матер. Международной Научн.-практ. Конф. [Текст] / Э. Ибраев // Ош: 2011 / Вестник ОшГУ № 2, серия естественные науки с. 127- 129.